

Леся Українка

Неоромантизм як основа естетичної позиції поетеси

Вірші "CONTRA SPERM SPERO!", "І все-таки до тебе думка лине...",
"І ти колись боролась, мов Ізраїль..."

Наталія Попович,

учитель української мови і літератури

Новгородківського навчально-виховного комплексу

Кіровоградська обл.

Мета: допомогти учням зрозуміти ідейно-філософську, естетичну позицію поетеси, глибину думки й красу її поезії; розвивати навички ідейно-художнього аналізу поезій, висловлення власних суджень про них, характеристики ліричних героїв; виховувати почуття оптимізму, стійкості у подоланні життєвих труднощів, активну громадянську позицію.

Обладнання: портрет письменниці, ілюстрації Софії Караффи-Корбут, стаття А. Хлівного "Я маю в серці те, що не вмирає"..., збірки творів Лесі Українки.

Епіграф: *Я честь віддам титану Прометею,*

Що не творив своїх людей рабами,

Що просвітив не словом, а вогнем,

Боровся не в покорі, а завзято.

Леся Українка

Хід уроку

I. Організаційний етап

II. Мотивація навчальної діяльності школярів

1. Слово вчителя. Кілька років тому на українському телебаченні відбувся український проект "Великі українці". Тоді за підсумками голосування до десятки найвидатніших постатей потрапила лише одна жінка — Леся Українка. Представляючи її, Роман Віктюк висловився так: "Якщо у трьох словах, я б сказав, що вона *геній, свята й герой*. А якщо вже зовсім серйозно, вона *боголюдина*". Леся Українка прожила на світі лише 42 роки. 25 лютого 2011 року виповнилося 140 років від дня її народження.

2. Повідомлення учнів дослідницької групи.

Учень 1. Серед близького оточення майбутньої поетеси були відомі культурні діячі: М. Старицький, М. Лисенко, І. Франко. У будинку Косачів часто збиралися письменники, художники й музиканти, влаштовувалися мистецькі вечори й домашні концерти.

Окремо слід згадати про дядька по матері, Михайла Драгоманова, якого по праву можна назвати "духовним батьком" Лесі. Йому належить одна з провідних ролей у формуванні світогляду племінниці. Не один рік вони листувалися. З-за кордону він вислав Лесі найкращі тогочасні літературні твори, які не так просто було знайти в Росії. Уже в зрілому віці Леся рік жила в болгарській Софії в дядька.

Учень 2. Леся навчилася читати в 4 роки, проте системної освіти вона не здобула, тому що не відвідувала гімназії. Час від часу брала приватні домашні уроки, уроки гри на фортепіано, вже у зрілому віці навчалася в художній школі Мурашка в Києві. Та по суті її єдиним і досить суворим домашнім учителем була мати. Вона розробила власну програму навчання, що відрізнялася широтою й ґрунтовністю. Леся Українка була освіче-

ною людиною. На доказ цього варто зазначити таку промовисту деталь: вона знала 11 мов. Про рівень її освіти може свідчити ще й такий факт: у 14 років разом із матір'ю переклала одну повість М. Гоголя з "Вечорів на хуторі біля Диканьки", а дві — самостійно, у 19-літньому віці Леся самотужки написала для своїх сестер підручник "Стародавня історія східних народів", який згодом надрукували в Катеринославі.

III. Повідомлення теми та мети уроку. Вступне слово вчителя

Сьогодні на уроці ми розглянемо громадянську поезію Лесі Українки. Пригадайте, що називають громадянською лірикою та творчість яких письменників і поетів відображає національні мотиви. (Т. Шевченко, П. Куліш, І. Франко, О. Олесь, В. Симоненко, В. Стус, пісні українських січових стрільців).

Епіграфом до уроку взяті рядки із вірша поетеси. (Учитель зачитує.)

— Визначте ключові слова епіграфа.

— Пригадайте з курсу світової літератури "Міф про Прометея". Чим титан викликав обурення Зевса?

— Що титан зробив для людей?

— Чому поетеса стверджує, що віддасть честь Прометею?

— Як образ Лесі Українки співвідноситься з образом Прометея?

IV. Сприймання та засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Слово вчителя. Для поезії Лесі Українки визначальним є неоромантичний світогляд, у центрі якого — людина, її творчі здібності, вольова основа, активність не лише у творчій, а й у суспільній сферах, утвердження свободи та незалежності особистості.

Неоромантизм — стильова хвиля модернізму, що виникла в українській літературі на початку ХХ століття, поійменована Лесею Українкою новоромантизмом. Ознаки неоромантизму спостерігаємо у творчості митців "розстріляного відродження" (О. Влизько, М. Йогансен, Ю. Яновський) та "празької школи" (Олена Теліга, О. Ольжич та інші.), а також у творчості письменників Р. Кіплінга, Р.-Л. Стівенсона, Е.-Л. Войніч, Г. Ібсена, К. Гамсуна, Джека Лондона, М. Гумільова та інших.

Зі "старим" романтизмом, з яким поетеса генетично пов'язана, новоромантизм ріднить порив до ідеального, виняткового.

Для романтизму важливим є принцип гармонії ідеалу й дійсності, зосередження на "пориванні особистості до вищих ідеалів життя". Образи природи (гірські вершини, зоряне небо та інші) символізують поривання до ідеалу, чогось величного та високого. Любов у

творах неоромантиків (насамперед до рідного краю та породження духовною спільністю інтимне почуття) — духовна цінність особистості, її пам'ять і духовний досвід.

Вольову основу Леся Українка розуміє як прагнення до творчості, активну життєву позицію, громадянську діяльність людини. Тому в центрі її поезії — образ сильної вольової людини, борця в широкому розумінні цього слова. Завдяки прагненню до творчості, боротьби розкривається неоромантична життєствердна ідея гармонії духовних поривань людини та її реального життя. Цьому протиставляється пасивність, розпач, зневіра, засуджується рабська психологія, примирення з підневільним становищем.

За переконанням Лесі Українки, основним для неоромантизму є принцип "гармонії ідеалу з життєвою правдою, а також емоційна виразність". Ознайомившись із поезією Лесі Українки, визначимо, як принципи неоромантизму втілюються в її творчості.

2. Читання вірша "Contra spem spero!" вчителем.

У листі до брата Михайла поетеса назвала свій вірш безнадійно-надійним. Він народився в буянні весняного травня з-під пера дівчини, прикутої до ліжка та приреченої на операцію.

3. Бесіда за віршем "Contra spem spero!"

— Назва вірша у перекладі звучить "Без надії сподіваюсь". Надіятися і сподіватися — це подібні за лексичним значенням слова чи різні? Думку аргументуйте.

— Про що йдеться у перших двох строфах вірша? (Окреслюється індивідуальність ліричної героїні — дівчини, яка страждає від недуги та шукає шляхи опору їй.)

— Яке значення анафори у третій строфі? (Підсилює зміст слів останнього рядка попередньої строфи: "Жити хочу! Геть думи сумні".)

— Яким чином героїня виражає активний протест? ("Крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись".)

— Який художній прийом використовує автор для вираження протесту? Наведіть приклади з вірша. (Антитеза.)

— Поясніть, чому Леся застосовує такі протиставлення: сумний перелог — барвисті квітки, квітки — мороз, гарячі сльози — кора льодова, міцна, вага страшна — пісні, темна нічка — не стулю очей.

— Які алегоричні образи використані у вірші? Знайдіть їх, запишіть у зошити. (Осінні мхари, золота весна, барвисті квітки, посіяні на морозі, міцна льодова кора, крута крем'яна гора, важкий камінь, темна нічка, зірка розвідна.)

— Знайдіть у вірші міфологічний образ сізифової праці. ("Я на гору круту крем'яную Буду камінь важкий підіймать".)

— Що означає цей вислів?

— Що символізує образ зірки провідної? (Мету життя і дороговказ.)

— Подивіться уважно на побудову вірша. Яку особливість ви помітили? (Кожна наступна строфа підсилює зміст попередньої. Йде наростання. У кожній наступній строфі — нове підтвердження непохитності прийнятого рішення.)

— Згадайте, як називається такий прийом. (Градація.) Де ви його ще зустрічали? (Т. Шевченко "Реве та стогне Дніпр широкий", "Причинна").

— Друга строфа починається так: "Ні, я хочу крізь сльози сміятись", а остання — "Так, я буду крізь сльози сміятись". Чому поетеса замінює два слова "ні" на "так" і "хочу" на "буду". Про що це свідчить? (Перед на-

ми сильна особистість, яка своє бажання жити перетворює в ціль життя, для якої важливо не просто хотіти жити, а жити, незважаючи на біль, страждання, нерухомість, муки.)

— Як ви поясните такі слова: "на вбогім сумнім перелозі", "кора льодова міцна", "буду камінь важкий підіймать", "несучи вагу ту страшную", "в довгу темную нічку страшную"?

— Вірш "Contra spem spero!" написаний 19-літньою дівчиною (2 травня 1890 року), але рядки з нього можна взяти епіграфом до всієї творчості Лесі Українки. Як ви гадаєте, чому?

— Однією з ознак неоромантизму є спроба завдяки могутній силі волі зробити сподіване дійсним. Ця ознака і прослідковується у вірші Лесі Українки. Не просто жити, а жити повноцінним життям, свої сподівання перетворити на дійсність. Знайдіть докази цього у вірші. ("серед лиха співати пісні", "буду сіять барвисті квітки", "буду сіять квітки на морозі", "буду пісню веселу співать".)

— На що ж все-таки сподівається лірична героїня?

— Чому назва вірша зазначається латинською мовою?

4. Робота з віршем "І все-таки до тебе думка лине!"

Слово вчителя. Вірш "І все-таки до тебе думка лине" увійшов до другої збірки творів Лесі Українки "Думи і мрії", яка вийшла у Львові 1899 року. І. Франко так писав про збірку: "Від часу Шевченкового "Поховайте та вставайте, кайдани порвіте" Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хворої дівчини".

Читання вірша вчителем.

Бесіда.

— Яке ключове слово застосовується у поетичному тексті? (Сльози.)

— Як ставиться лірична героїня до сліз? (Лірична героїні ладна "ридати" над лихом України, що перевершує всі бачені насильства, однак "соромиться сліз, що ллються від бессилля".)

— До якого висновку доходить лірична героїня в результаті роздумів? (До заперечення сліз, вдаючись до яких, неможливо подолати суспільне зло й допомогти рідному краю. Протиставляє їх активності.)

— Які художні засоби використано в останній строфі? (Риторична констатація сумного становища: "О, сліз таких вже вилито чимало". Гіпербола: "Країна ціла може в них втопитись". Антитеза: "Що сльози там, де навіть крові мало!")

— Зверніть увагу на побудову строфи. Яку особливість ви помітили? (Змінюється кількість складів.)

— Так, п'ятистопний ямб у третьому рядку міняється тристопним. Леся Українка однією з перших використала інтонаційно гнучкий нерівноскладовий вірш. Як ви думаєте, в чому перевага саме такої побудови строфи? (Увиразнює передачу настрою, стану.)

5. Робота з віршем "І ти колись боролась, мов Ізраїль"...

Слово вчителя. Ви, звісно, звернули увагу на незвичайну назву вірша. У літературознавстві порушувалося питання про так званий "екзотизм Лесі Українки". Леся Українка "теми своїх творів брала з давньо-грецького життя, з життя християн перших сторіч, писала про давній Єгипет, Вавилон, про північноамериканських пуритан. До деякої міри праві ті, хто стверджує, що Леся Українка переносила дію своїх п'ес у віддалені епохи і чужі країни, рядила своїх героїв у "екзотичні" костюми з цензурних міркувань. Але цим справа, на наш погляд, не вичерпується. Достатньо

уважно прочитати її ремарки хоча б до драми "Руфін і Прісцилла" та до драматичної поеми "Адвокат Мартіан", достатньо пригадати, з якою старанністю описує поетеса побутові риси середньовічної Іспанії в "Камінному господарі", аби визнати, що вона знаходила прямий пізнавальний і повчальний інтерес у відтворенні життя, такого далекого за зовнішніми ознаками від сучасності, яка її оточувала", — зазначав М. Рильський. Створюючи образи, Леся Українка в художній формі переосмислює історичне минуле різних народів світу. Звернімося до поезії та простежимо, який екзотичний матеріал використала Леся Українка в зазначеній поезії.

Читання поезії вчителем.

1. Бесіда.

— До яких історичних подій звертається поетеса? (Визвольна війна під керівництвом Б. Хмельницького, національне гноблення з боку царизму.)

— Прокоментуйте рядки "І знов настав єгипетський полон, Та не в чужій землі, а в нашій власній". (Відбулася Переяславська рада. З листування поетеси відомо, що до акту возз'єднання України з Росією вона ставилася критично, вважаючи наслідки угоди трагічними.)

— Кого зображено в образі нового фараона? (Династію російських царів. Фараон не загинув у розмитому морі крові, зате в ньому загинуло все те, що зробив для України Б. Хмельницький, а тому у вірші сказано, що в червоному морі потонув кінь та вершник.)

— Розкрийте символічний зміст образів Єгипту та Ізраїлю. (Символ страждання гнобленої нації.)

— Що нагадує вірш за своїм жанром? Чому поетеса застосовує таку форму вірша? Де ви її зустрічали? (Вірш нагадує плач. Цей жанр поширюється у XII столітті, коли посилюлися часті набіги половців на Руську землю. Він нагадує плач Ярославни зі "Слова про похід Ігорів", "Тренос" М. Смотрицького, твори І. Вишенського, "Марусю" Г. Квітки-Основ'яненка, "Тризну" Т. Шевченка, "Страшну помсту" М. Гоголя, "Горпину" Марка Вовчка та інші).

— До якої думки підводить автор читача?

— З якою метою, наскільки доцільним у художньому плані є використання екзотичного матеріалу? (Кінець великого полону України — це тільки питання часу.)

2. Виступ учня творчої групи.

Леся Українка записувала народні пісні й думи, збираючи фольклор на Полтавщині, Волині, в Карпатах, зустрічалася з Іваном Франком, який познайомив її з піснями свого краю. Леся Українка і Климент Квітка підготували до видання дві збірки записів народних пісень, запис кобзарських дум, записали частину репертуару найвідомішого кобзаря з Харківщини Гната Гончаренка. В архіві М. Лисенка збереглося 30 пісень, наспіваних Лесею Українкою.

V. Підсумок уроку

1. Бесіда

— Повернімося до епіграфа нашого уроку. Як поетичне слово Лесі Українки співвідноситься з образом Прометея?

— Як ви розумієте слова "просвітив вогнем"?

— Який вогонь несла Леся Українка людям?

— У чому вбачає Леся Українка своє служіння людям?

2. Робота з ілюстраціями. Слово вчителя.

— Зверніть увагу на ілюстрації. Як вони відображають крилатий вислів "вогонь Прометея"?

— Як ілюстрації пов'язані з творчістю Лесі Українки?

— Розкрийте значення вислову "вогонь Прометея" стосовно життя поетеси.

3. Заключне слово вчителя.

Український письменник і громадський діяч Михайло Павлик так згадував про одну із зустрічей з поетесою у Львові 1891-го: "Леся просто приголомшила мене своєю освіченістю й тонким розумом. Я думав, що вона живе лише поезією, але це далеко не так. Для свого віку це — геніальна жінка. Ми говорили з нею дуже довго, і в кожному її слові я бачив розум і глибоке розуміння поезії, науки і життя!" Життя і творчість Лесі стали взірцем для різних поколінь письменників, поетів і просто звичайних громадян. Своїм прикладом вона довела, що потрібно боротися, жити і перемагати.

VI. Домашнє завдання

1. Вивчити вірш "Contra spem spero!" напам'ять.

2. Дібрати поетичні рядки до творчості Лесі Українки.

3. Порівняти вірш "І ти колись боролась, мов Ізраїль"... з плачами. Скласти порівняльну таблицю.

4. Підготувати повідомлення про особисте життя поетеси.

Словник термінів до уроку

Анафора (грецьк. *anaphora*, букв. — піднесення) — єдинопочаток; одна з риторичних фігур; вживаний на початку віршових рядків звуковий, лексичний повтор чи повторення протягом цілого твору або його частини синтаксичних, строфічних структур.

Гіпербола (грецьк. *hyperbole* — перебільшення) — різновид тропа, що полягає в надмірному перебільшенні характерних властивостей чи ознак певного предмета, явища або дії задля особливого увиразнення художнього зображення чи виявлення емоційно-естетичного ставлення до нього.

Градація (лат. *gradation* — поступове підвищення, посилення) — стилістична фігура, котра полягає в поступовому нагнітанні засобів художньої виразності задля підвищення чи пониження їхньої смислової значимості. Виразність градації посилюється поєднанням її з анафорою.

Громадянська лірика — умовна назва ліричних творів, в яких актуалізуються соціальні та національні мотиви. Громадянська лірика сприяє формуванню національної свідомості та гідності.

Неоромантизм — стильова хвиля модернізму, що виникла в українській літературі на початку XX століття, поійменована Лесею Українкою новоромантизмом. Визначальною рисою неоромантизму є спроба подолати розрив між ідеалом і дійсністю, завдяки могутній силі волі зробити сподіване дійсним.

Нерівноскладовий вірш — вільний речитативний (астрофічний) вірш народних голосінь, дум і поодиноких старовинних обрядових (колядок, весільних), історичних та баладних пісень.

Плач (голосіння або тужіння) — фольклорні твори, які супроводжують похоронний обряд. Походять з доісторичних часів, коли смерть сприймали як наслідок ворожого насланя, діяння демонічної сили. Характерні мотиви голосіння: прохання пробудитися, озватися, не гніватися.

Примітка. Слова розглядаються в ході уроку.